

Dominika Oleś*

orcid.org/0000-0003-3836-5825

Olga Zych**

orcid.org/0000-0003-4893-6716

100 lat industrialnej katedry – Elektrociepłownia Szombierki w Bytomiu

100 Years of an Industrial Cathedral: The Szombierki Combined Heat and Power Plant in Bytom

Słowa kluczowe: architektura poprzemysłowa, zabytki techniki, historia architektury, elektrociepłownia Szombierki, Emil i Georg Zillmann, Górny Śląsk

Keywords: postindustrial architecture, industrial monuments, history of architecture, Szombierki CHP Plant, Emil and Georg Zillmann, Upper Silesia

Wstęp

Zlokalizowana w Bytomiu Elektrociepłownia Szombierki obchodziła w roku 2020 stulecie oficjalnego uruchomienia pierwszych urządzeń generujących prąd. Uważana za perłę śląskiej architektury przemysłowej, ze względu na swoją monumentalność oraz charakterystyczną formę powszechnie jest nazywana „industrialną katedrą”. Działająca przez niespełna 80 lat, obecnie nieużytkowana, ulega stopniowej degradacji, pomimo dużego potencjału i możliwości zaadaptowania na nowe funkcje. Głównym celem artykułu jest zatem przybliżenie z okazji jubileuszu sylwetki tego niezwykle cennego zabytku techniki poprzez ukazanie jego historii i walorów architektonicznych, a także zwrócenie uwagi na stan obiektu i kwestię jego przyszłego zagospodarowania i zachowania dla kolejnych pokoleń.

Rys historyczny

Historia Elektrociepłowni Szombierki sięga czasów przed rozpoczęciem I wojny światowej, kiedy to spółka Gräflich Schaffgotsche Werke GmbH (Hrabiowskie

Introduction

The Szombierki Power Plant in Bytom celebrated in 2020 the centenary of the official launch of the first power generating devices. Due to its monumental character and characteristic form, it is considered a gem of Silesian industrial architecture and is commonly called the “industrial cathedral.” The Szombierki Power Plant operated for less than eighty years—currently it is unused. It is gradually deteriorating, despite its great potential and the possibility of its adaptive reuse. The main aim of this paper is to present, on the occasion of the jubilee, this incredibly valuable technical monument by showing its history and architectural values, drawing attention to the current condition of the structure and outlining the issue of its further development and preservation for future generations.

Historical background

The history of the Szombierki Power Plant dates back to the times before the outbreak of the First World War, when Gräflich Schaffgotsche Werke GmbH decided to

* mgr inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

** mgr inż., inspektor ds. zabytków przemysłu i techniki (2019–2020), Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach

* *M.Sc. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology*

** *M.Sc. Eng., inspector in charge of industrial and technical monuments (2019–2020), Voivodeship Monuments Protection Office in Katowice*

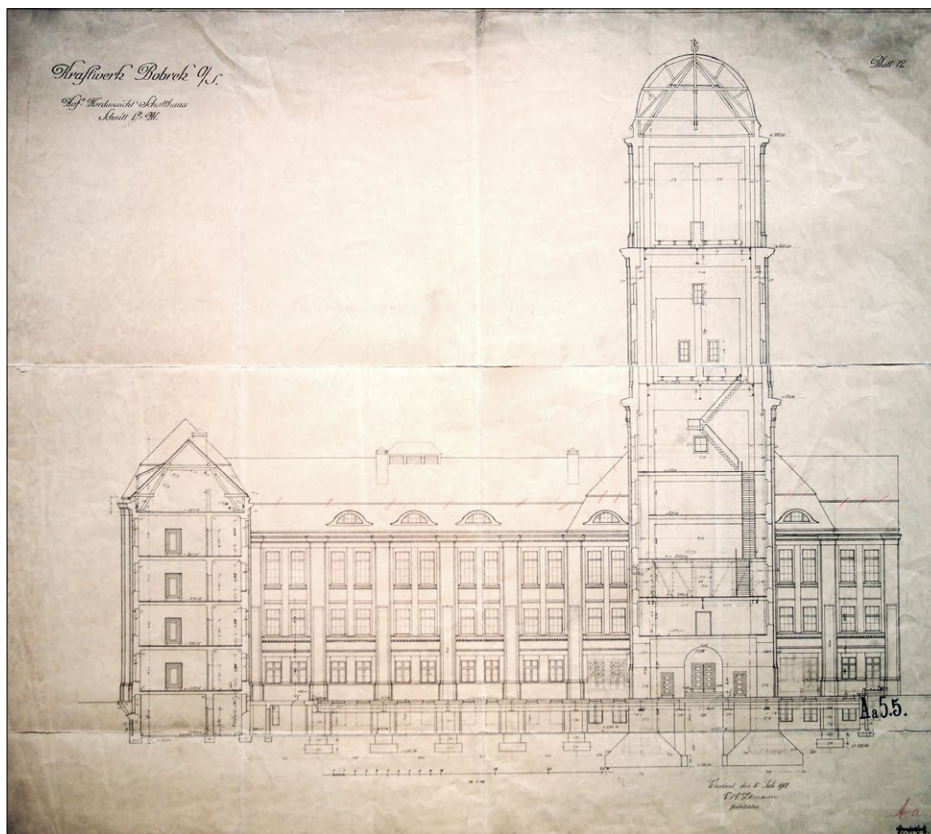
Cytowanie / Citation: Oleś D., Zych O. 100 Years of an Industrial Cathedral: The Szombierki Combined Heat and Power Plant in Bytom. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 65:134–146

Orzymano / Received: 7.07.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 22.02.2021

doi: 10.48234/WK65SZOMBIERKI

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

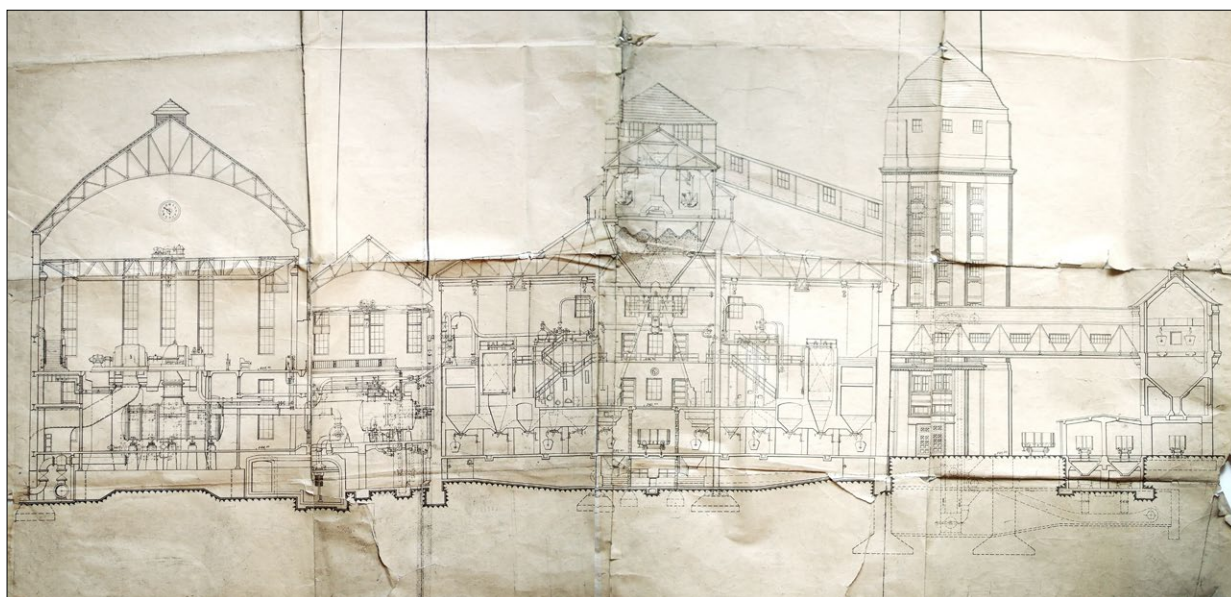
Article accepted for publishing after reviews

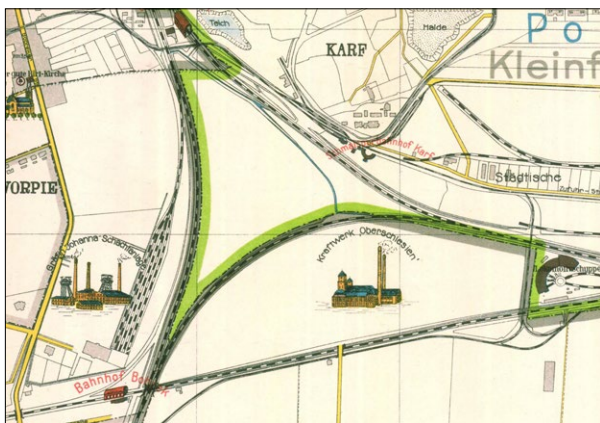
Ryc. 1. Rysunek projektowy elektrowni, własność EC Generator; Klub Przyjaciół EC Szombierki.
 Fig. 1. Power plant design drawing, owned by EC Generator; Klub Przyjaciół EC Szombierki.

Zakłady Schaffgotschów) podjęła decyzję o budowie elektrowni Kraftwerk Bobrek, zlecając wykonanie projektu architektom Emilowi i Georgowi Zillmannom. Pierwsze rysunki projektowe powstały w roku 1917¹. W różnego rodzaju przekazach, zwłaszcza ustnych, a także publicystycznych, można spotkać się ze stwier-

build the Kraftwerk Bobrek Power Plant. The design of the building was entrusted to architects Emil and Georg Zillmann. The first design drawings were made in 1917.¹ Various oral sources and press records state that the power plant buildings were initially intended as a gunpowder factory, but the original construction

Ryc. 2. Przekrój elektrowni z widocznymi urządzeniami ciągu technologicznego, własność EC Generator; Klub Przyjaciół EC Szombierki.
 Fig. 2. Cross-section of the power station with the visible equipment of the process line, owned by EC Generator; Klub Przyjaciół EC Szombierki.

Ryc. 3. Przedstawienie elektrowni na mapie Bytomia z roku 1927; Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, sygn. 3582.

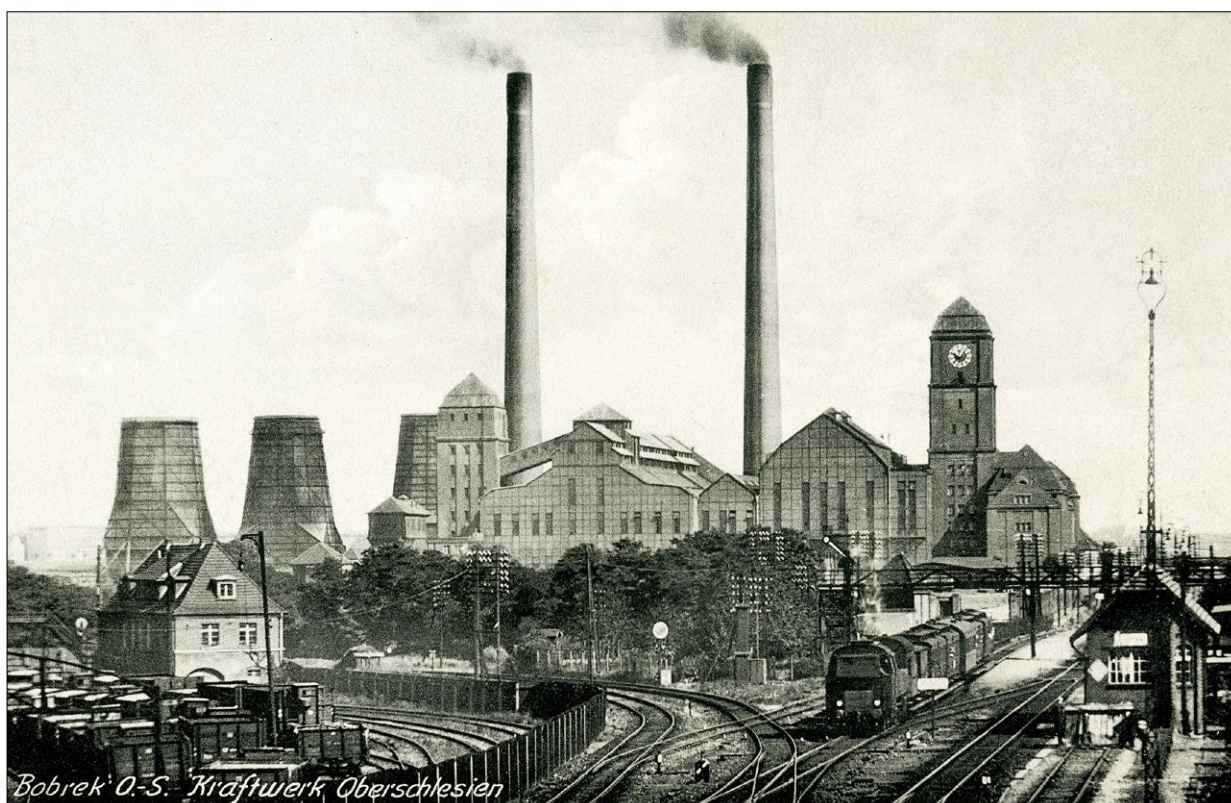
Fig. 3. Power station on the map of Bytom from 1927; Museum of Coal Mining in Zabrze, ref. 3582.

dzeniem, że pierwotnie zabudowania elektrowni miały pełnić funkcję fabryki prochu. Oryginalna dokumentacja budowlana, sygnowana podpisem autorów, nie potwierdza jednak tej teorii. Powtarzana wielokrotnie teza powstała prawdopodobnie ze względu na formę architektoniczną oraz solidną konstrukcję elektrowni, która budzi skojarzenia z budowlami o charakterze militarnym.

Zakład wybudowano w południowo-zachodniej części Bytomia, na granicy trzech dzielnic: Szombierki, Bobrek i Karbia, na działce o kształcie zbliżonym do trójkąta, utworzonym przez otaczające ją rozwidlenia sieci torów kolejowych. Lokalizacja wiązała się prawdopodobnie z zapewnieniem obronności obiektowi o znaczeniu strategicznym. Pierwsze, oficjalne uruchomienie podstawowych urządzeń elektrowni – czterech kotłów z rusztem wędrownym typu „Babcock” oraz turbozespołu typu „Wumag” o mocy 12,8 MW – nastąpiło 29 listopada 1920. Elektrownię, projektowaną pod nazwą Kraftwerk Bobrek, nazwano ostatecznie na cześć regionu – Kraftwerk Oberschlesien. Ze względu na rozwój przemysłu zakład poddawano stałej modernizacji. W kolejnych latach kotłownię i maszynownię rozbudowano o 19 kotłów typu „Steinmiller”, „Babcock-Wilcox”, „Babcock” oraz trzy turbozespoły typu „Wumag” – dwa o mocy 12,8 MW oraz jeden o mocy 25,6 MW. Elektrownia, po przeprowadzeniu na przestrzeni lat usprawnień oraz modernizacji urządzeń, osiągnęła w roku 1944 moc 92 MW i napięcie znamionowe generatorów wynoszące 6300 V. Rozbudowa kotłów i turbozespołów wiązała się również z rozwojem urządzeń pomocniczych. Elektrociepłownię zaopatrzone w zmiękczalnię wody, zbiorniki wody kotłowej, pompy zasilające, pompy wody obiegowej chłodzącej oraz chłodnie kominowe. W 1925 na wieży wodnej uruchomiono zegar firmy Siemens und Halske posiadający czterostronne, podświetlane tarcze o średnicy ok. 5 m. Odbierał on impulsy z kompleksowego urządzenia do sygnalizacji czasu, składającego się z dwóch zegarów głównych o mechanizmie wysyłającym im-

documentation signed by the authors does not support this theory. This thesis has been repeated many times, probably due to the architectural form and solid construction of the Szombierki Power Plant, which evoke associations with military facilities.

The plant was built in the southwestern part of Bytom, on the border of three districts: Szombierki, Bobrek and Karb. The shape of the area is similar to a triangle formed by the surrounding bifurcations of the railway network. The location was probably related to the defense of the strategic facility. The first official launch of the power plant’s basic machinery—four Babcock boilers with moving grates and a Wumag turbine set with a capacity of 12.8 MW—took place on November 29, 1920. The power plant, designed under the name Kraftwerk Bobrek, was finally named after the region—Kraftwerk Oberschlesien. Due to the development of industry the power plant was constantly modernized and improved. Over subsequent years the boiler house and engine house were expanded by nineteen boilers—of the Steinmiller, Babcock-Wilcox and Babcock type and three Wumag turbine sets—two with a power of 12.8 MW and one of 25.6 MW. After improvements and modernization of the equipment, the power plant reached a capacity of 92 MW in 1944, and the nominal voltage of the generators was raised to 6300 V. The expansion of the boilers and turbine sets was also related to the development of auxiliary machines. The power plant was equipped with a water purifier, boiler water tanks, feed pumps, circulation pumps, and cooling towers. In 1925, a clock made by Siemens & Halske company was installed on the water tower. The clock had a four-sided illuminated dial with a diameter of approximately 5 m. It received impulses from a complex time signaling system, which consisted of: two main clocks with a mechanism sending electrical impulses to the entire system, two impulse clocks that registered time, forty-eight single-sided clocks located in offices and workshops, and two double-sided clocks located in the boiler room and engine room. Initially the power plant had two smokestacks with a height of 115 m. A third smokestack, 120 m tall, was built in 1937. In the same year, a line of conveyor belts was built at the power station. This line became later the main route for delivering coal from the sorting plant of the nearby Bobrek coal mine. Previously, the raw material was transported by standard and narrow-gauge railway from the Szombierki and Bobrek mines. The power plant supplied electricity to the mines, steelworks and municipal switching stations. The plant was not damaged during the Second World War. Work at the Oberschlesien Power Plant lasted continuously thanks to the employees who lived with their families in shelters located on the factory premises. After the cessation of hostilities, the Soviet Army partially dismantled the technical equipment of the power plant: one Wumag turbine set, two coupling transformers and three boilers—Famo, Steinmiller, and Borsig. The method of disassembly made it impossible

Ryc. 4. Sylweta elektrowni w latach dwudziestych/trzydziestych XX wieku, przed budową trzeciego komina w roku 1937; Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, sygn. MGW KP 297.

Fig. 4. Silhouette of the power station in the 1920s/30s, before the building of the third chimney in 1937; Coal Mining Museum in Zabrze, ref. MGW KP 297.

pulsy elektryczne do całego układu, dwóch zegarów impulsowych rejestrujących czas, 48 zegarów jednostronnych rozlokowanych w pomieszczeniach biurowych i warsztatach oraz dwóch zegarów dwustronnych zlokalizowanych na hali kotłowni i maszynowni. Pierwotnie obiekt miał dwa kominy o wysokości 115 m. Trzeci, wysokości 120 m, wzniesiono w 1937. Tego samego roku wybudowano również ciąg taśmowych transporterów, stanowiący później podstawową drogę dostarczania do zakładu węgla z sortowni pobliskiej kopalni Bobrek. Wcześniej surowiec dowożono koleją normalno- i wąskotorową z kopalń Szombierki i Bobrek. Elektrownia dostarczała energię elektryczną do kopalń, hut oraz do rozdzielni miejskich.

W czasie II wojny światowej zakład nie uległ uszkodzeniu. Praca w nim trwała nieprzerwanie dzięki pracownikom, którzy mieszkali wraz z rodzinami w schronach zlokalizowanych na terenie zakładu. Po zakończeniu działań wojennych Armia Radziecka dokonała częściowego demontażu wyposażenia technicznego elektrowni: rozebrano jeden turbozespół „Wumag”, dwa transformatory sprzęgłowe oraz trzy kotły typu „Famo”, „Steinmiller” i „Borsig”; sposób demontażu uniemożliwił ponowne zainstalowanie tych urządzeń. Pomimo wyzwolenia miasta Bytom już w styczniu, elektrownię przekazano polskiej władzy dopiero 15 maja 1945. Otrzymała wówczas polską nazwę Szombierki. Zakład zatrudniał 380 osób, a jego moc wytwórcza wynosiła 64 MW. Pod koniec lat czter-

to reassemble this equipment. Despite the liberation of Bytom in January, the power plant was not handed over to the Polish authorities until 15 May, 1945. The Oberschlesien Power Station was then renamed Szombierki. After the war, the plant employed 380 people and its production capacity was 64 MW. The design of the power plant's extension was drafted at the end of the 1940s and was built between 1953 and 1955. It included the construction of three new La Mont boilers and two turbine sets—Skoda and I-sza Brneńska. After the commissioning of new equipment in 1955, the Szombierki Power Plant reached a capacity of 108 MW. It belonged to the group of the largest power plants in Poland at that time.

The process of transforming the power plant into a central heating plant began in the early 1960s. In 1964, a provisional heating station was built and put into operation to supply the Bobrek mine. Its capacity was 12 Gcal/h. A year later, its heat exchange station was replaced with one that supplied hot water at a maximum temperature of 150 °C. Subsequent investments in district heating were made in 1974: a WR 25 water boiler with an exchanger, a network pump system and a steam supply to the exchanger were built.²

The last years of the plant's operation were related to the establishment of Zespół Elektrociepłowni Bytom SA in 1993, which included two combined heat and power plants: Szombierki and Miechowice (built in 1950–1954). At that time, the Szombierki CHP

Ryc. 5. Elewacja południowa zespołu zabudowy Elektrociepłowni Szombierki; fot. D. Oleś 2016.

Fig. 5. Southern elevation of the complex of buildings of the Szombierki CHP Plant; photo by D. Oleś 2016.

dziestych opracowano projekt rozbudowy elektrowni, zrealizowany w latach 1953–1955. Obejmował on budowę trzech nowych kotłów typu „La Mont” oraz dwóch turbozespołów typu „Skoda” i „I-sza Brneńska”. Po uruchomieniu nowych urządzeń osiągnięto w roku 1955 moc 108 MW, dzięki czemu Elektrownia Szombierki należała w owym czasie do grupy największych elektrowni w kraju.

Proces przekształcania elektrowni w elektrociepłownię rozpoczęto na początku lat sześćdziesiątych. W roku 1964 wybudowano i oddano do eksploatacji prowizoryczną stację ciepłowniczą o wydajności 12 Gcal/h, zasilającą kopalnię Bobrek. Prowizoryczną stację zastąpiono rok później stacją wymienników ciepła zapewniającą kopalni Bobrek dostawę ciepłej wody o maksymalnej temperaturze 150 °C. Kolejne inwestycje ciepłownicze poczyniono w 1974 – wybudowano kocioł wodny WR 25 wraz z wymiennikiem ciepła, układem pomp sieciowych i zasilaniem parowym wymiennika².

Ostatnie lata funkcjonowania zakładu były związane z utworzeniem w roku 1993 Zespołu Elektrociepłowni Bytom SA, w którym ujęto dwie elektrociepłownie: Szombierki i Miechowice (wybudowaną w latach 1950–1954). Elektrociepłownia Szombierki pełniła już wtedy funkcję rezerwowo-szczytową całego systemu ciepłowniczego miasta. Skutkiem stopniowej utraty znaczenia zakładu była sukcesywna likwidacja, w latach 1995–1998, produkcji energii elektrycznej wytwarzanej w Elektrociepłowni Szombierki w systemie

Plant had already a reserve and peak load function for the entire city heating system. The successive liquidation of electricity production in the condensation system in the Szombierki CHP Plant was the reason for the gradual loss of the plant’s importance in the years 1995–1998. In 2011, Zespół Elektrociepłowni Bytom SA was sold to Fortum. Two years later, the Voivodeship Conservator of Monuments entered the buildings of Szombierki CHP Plant in the register of monuments.³ Finally, in 2016, the CHP Plant came under the management of Rezonator, which a year later established the E.C. Generator Foundation.

Architectural values

The Szombierki Combined Heat and Power Plant is a distinctive architectural landmark in this part of Bytom and an inseparable element of the landscape. The buildings belonging to the complex are surrounded by standard-gauge railway tracks, with railway line No. 132 Bytom–Wrocław Główny from the north and a local railway line from the south. In close proximity to the CHP Plant there are numerous industrial plants, e.g. the Bobrek Steelworks, the Bobrek Mine, the historic Bytom Bobrek railway station and the Bytom–Karb Narrow-Gauge Railway Station Complex.

The Szombierki CHP Plant facilities include a boiler house, a pumping station, an engine house, a switchgear station, an administration building, a water tower

kondensacji. W 2011 Zespół Elektrociepłowni Bytom SA sprzedano spółce Fortum. Dwa lata później decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zespół zabudowy Elektrociepłowni Szombierki wpisano do rejestru zabytków³. Ostatecznie w 2016 trafiła w ręce spółki Rezonator SA, która rok później powołała Fundację „EC Generator”.

Wartości architektoniczne

Elektrociepłownia Szombierki stanowi zdecydowaną dominantę architektoniczną w tej części Bytomia i jest nierozdzielalną częścią krajobrazu. Obiekty należące do kompleksu otoczone są torami kolei normalnotorowych, od północy znajduje się linia kolejowa nr 132 Bytom–Wrocław Główny, a od południa lokalna linia kolejowa. W bliskim sąsiedztwie elektrociepłowni znajdują się liczne zakłady przemysłowe, m.in. Huta Bobrek, Kopalnia Bobrek, a także zabytkowa stacja kolejowa Bytom Bobrek oraz Zespół Stacji Kolei Wąskotorowej Bytom–Karb.

W skład zabudowy Elektrociepłowni Szombierki wchodzi: kotłownia, pompownia, maszynownia, rozdzielnia prądu, budynek administracyjny, wieża wodna (zwana również wieżą zegarową), wieża węglowa, trzy kominy oraz wartownia przy bramie wjazdowej. Wszystkie obiekty wraz z otoczeniem objęte są wpisem do rejestru zabytków województwa śląskiego⁴. Na terenie zespołu znajdują się również pozostałości po chłodni kominowej, położony na wschód od zespołu tzw. zielony domek pełniący niegdyś funkcję mieszkalną, urządzenia i obiekty podziemne stanowiące system chłodzący elektrowni oraz pochodzące z różnych lat obiekty pomocnicze biorące udział w procesach technologicznych. Kompleks elektrociepłowni jest częściowo otoczony zachowanym ceglany ogrodzeniem, a częściowo współczesnymi przęsłami stalowymi. Droga dojazdowa prowadzi od południa przez przechodzącą nad linią kolejową ulicę Kosynierów. Przy niewielkim budynku wartowni droga skręca w prawo i wiedzie przez bramę wzdłuż budynku rozdzielni elektrycznej oraz ogrodzenia do zielonego domku, rozwidlając się w stronę placu przed wejściem do budynku administracyjnego. Na tym odcinku jest brukowana, następnie zmienia się w otaczającą kompleks drogę gruntową, dochodzącą do placu węglowego.

Wchodząc na teren elektrociepłowni od strony ul. Kosynierów, trudno jest dostrzec, w jaki sposób projektanci połączyli wszystkie obiekty w jeden funkcjonalny zespół – przed obserwatorem wyrasta bowiem monumentalna ściana budynku rozdzielni elektrycznej z widoczną wieżą zegarową, przysłaniając większą część założenia. Z brukowanego placu przed budynkiem administracyjnym można zobaczyć ogrom założenia, jednak dopiero po przejściu wokół całego kompleksu i po obejrzeniu obiektów z daleka udaje się zrozumieć układ architektoniczny.

Zespół stanowi 8 połączonych ze sobą komunikacyjnie obiektów z otwartym dziedzińcem wewnątrz-

Ryc. 6. Sala modrzewiowa – główna hala maszyn; fot. D. Oleś 2019.

Fig. 6. Larch hall - the main machinery hall; photo by D. Oleś 2019.

(also called the clock tower), a coal tower, three smokestacks, and a guardhouse at the entrance gate. All these buildings and their surroundings are listed in the register of monuments of the Silesian Voivodeship.⁴ Within the complex there are also remains of a cooling tower, a residential building called the “green house” located to the east of the main building, underground machinery and facilities functioning as a cooling system, and auxiliary buildings used in technological processes. The complex is surrounded partly by a preserved brick fence and partly by contemporary steel spans. An access road leads from the south along Kosynierów Street, which passes over the railway line. At the small guardhouse building, the road turns right and leads through a gate along the electrical switchgear building and fence of the “green house.” The road forks towards the square in front of the entrance to the administration building. It is cobbled in this section, then changes to a dirt road surrounding the complex and leading to the coal yard.

When entering the area of the heating power plant from Kosynierów Street, it is difficult to see how the designers combined all the buildings into one functional complex. In front of the observer there is a monumental wall of the electrical switchgear building with a clock tower, which obscures most of the facility. The enormity of the Szombierki CHP Plant can be seen

nym. Dominującą część stanowi potężna bryła kotłowni, dodatkowo podkreślona poprzez trzy kominy ujmujące masywny korpus – dwa od wschodu i jeden od zachodu. Obiekt wyróżnia się wśród pozostałych gabarytami oraz wysunięciem w kierunku wschodnim. Do budynku kotłowni, stanowiącej część północną założenia, przylegają wieża węglowa oraz pompownia, przez którą można przejść do części południowej. Dalej na południe znajduje się maszynownia, budynek zarządu oraz rozdzielnia i wieża wodna, otaczające otwarty dziedziniec wewnętrzny. Kompleks charakteryzuje się zrównoważeniem akcentów wertykalnych w postaci trzech kominów oraz dwóch wież z masywnymi, rozciągającymi się w osi podłużnej budynkami, stanowiącymi akcenty horyzontalne. Równowaga akcentów poziomych i pionowych tworzy wrażenie monumentalności oraz przywołuje na myśl dawne obiekty sakralne i warowne. Projekt założenia, charakteryzującego się prostotą i kubizacją, oparto na zasadzie addytywności brył i powtarzalności modułów.

Obiekty wzniesiono przeważnie w tradycyjnej konstrukcji murowanej z cegły, uzupełnionej miejscowo stalowo-ceglaną konstrukcją szkieletową – facherkiem. Materiałem wykończeniowym ścian jest głównie cegła licówka ułożona w wątku główkowym. Konstrukcja stropów jest zróżnicowana, przeważają wsparte miejscowo na konstrukcji stalowej monolityczne stropy betonowe, stropy Ackermanna, stropy drewniane występujące przede wszystkim w części administracyjnej oraz stropy ceramiczne w budynku wartowni. Dachy na ogół są dwuspadowe, o konstrukcji stalowej lub drewnianej, ze zróżnicowanym obecnie pokryciem (blacha, eternit, dachówka). Oryginalne poszycie połaci dachowych stanowiła ułożona w koronkę ceramiczna dachówka karpiówka.

Charakterystyczne dla Zillmannów elementy wystroju architektonicznego widoczne są zwłaszcza na elewacjach budynków kotłowni, pompowni, maszynowni, budynku administracji i rozdzielni prądu. Elewacje podłużne charakteryzują się występowaniem przeszł – pół okiennych, oddzielonych zdwojonymi pilastrami w wielkim porządku. Zastosowano również dodatkową artykulację z podziałami ramowymi z lizen i gzymsów kostkowych. Otwory okienne są ujednolicone, w wyższych kondygnacjach znacznie wyższe i smuklejsze. Elewacje szczytowe są zróżnicowane, jednak jako elementy wspólne można wymienić symetryczną, dośrodkową kompozycję, podział za pomocą pilastrów w wielkim porządku, występowanie gzymsów kostkowych i lizen. Na elewacjach szczytowych budynku kotłowni (wschodniej) i rozdzielni (zachodniej) występują trójkątne szczyty, oddzielone gzymsem od dolnej części elewacji, zwieńczone półokrągłym otworem okiennym. Elewacje zachodnie kotłowni i maszynowni są zupełnie odmienne, w konstrukcji szkieletowej, bez ceglanych zdobień.

Ze względu na ciekawą bryłę na szczególną uwagę zasługuje budynek kotłowni – posiadający dwie kondygnacje w korpusie oraz dwie dodatkowe w partii

from the cobbled square in front of the administration building, but the architectural and spatial layout is only comprehensible once one walks around the entire complex.

The complex is composed of eight interconnected buildings with an inner courtyard. The dominant structure is the huge boiler house, additionally emphasized by three chimneys embracing the massive body—two in the east and one in the west. The building is distinguished from others by its size and protrusion towards the east. The boiler house is the northern part of the Szombierki CHP Plant. The connection with the coal tower and the pumphouse enables the transition to the southern part with the engine house, the management building, the switchgear station and the water tower. The complex is characterized by a balance of vertical and horizontal accents. Its verticality is emphasized by the three smokestacks and two towers, while horizontality is determined by buildings extending along the longitudinal axis. The balance of horizontal and vertical accents creates an impression of monumentality and brings to mind old religious and defensive buildings. The design of the Szombierki CHP Plant is characterized by simplicity and cubicity. It is based on the principle of additive composition and the repetition of modules.

The buildings are mainly built in traditional brick construction with partial steel brick framing. The wall finish material is veneer brick laid in header bond. Ceiling construction is varied, with monolithic concrete ceilings supported locally by steelwork, Ackermann ceilings and wooden ceilings were found mainly in the administrative section, and ceramic ceilings in the guardhouse building. Roofs are generally pitched, with a steel or wooden structure, covered with various roofing materials (sheet metal, eternit, tiles). The original roofing was made of double lapped plain tiles.

Elements of architectural design characteristic of Emil and Georg Zillmann can be seen on the facades of the boiler house, the pumphouse, the engine house, the administration building and the switchgear. The longitudinal facades are characterized by bays—window fields separated by double pilasters combined in the giant order. Additional articulation is provided by framing from pilaster strips and cornices. The window openings are unified, but much taller and slenderer in the upper stories. The gable elevations are varied, but their common elements are symmetrical, centered composition, the giant order, simple cornices and pilasters. On the gable facades of the boiler house (eastern) and the distribution room (western) there are triangular gables separated from the lower part of the facade by a cornice, topped with a semi-circular window. The western facades of the boiler house and engine house are completely different with frame construction, without brick decoration.

The building of the boiler house deserves special attention due to its interesting shape. Its form and interior refer to sacral buildings—three-nave basilicas with nar-

poddasza, z dachem dwuspadowym, o dwukrotnie złamanych połaciach. Jego forma oraz wnętrze przywodzą na myśl budowlę sakralną – trójnawowe bazyliki z węższymi i niższymi nawami bocznymi oraz wyższą i szerszą nawą główną, nadając kotłowni symboliczny wymiar „świątyni przemysłu”. Symbolika ta realizuje koncepcję sakralizacji pracy stosowaną przez Emila i Georga Zillmannów w obiektach przemysłowych. Spektakularną część zabudowy elektrociepłowni stanowi jednoprzestrzenna „sala modrzewiowa” o wymiarach 24,5 x 60 m, pełniąca pierwotnie funkcję hali maszyn. Jej dach jest konstrukcji stalowej, na której umieszczono modrzewiową okładzinę wykończeniową sklepienia kolebkowego z lunetami.

Większość wyposażenia obiektu została rozkradziona w roku 1945 przez Armię Radziecką i wywieziona w latach późniejszych, gdy elektrociepłownia nie była już użytkowana. W budynku zarządu częściowo zachowało się jednak wyposażenie pomieszczeń biurowych: lampy Luzette 52 projektu niemieckiego architekta i malarza Petera Behrensa oraz meble.

Stan obecny

Przejęcie w roku 2016 zespołu Elektrociepłowni Szombierki przez spółkę Rezonator miało być punktem zwrotnym w historii zabytku. Plany nowego właściciela były ambitne, związane z adaptacją obiektu na cele „Generatora Kultury”. Obejmowały m.in. stworzenie studia nagrań, teatru muzycznego z salą widowiskową na 1200 miejsc, zewnętrznego amfiteatru oraz inkubatora sztuki. Na ten cel w 2018 spółka uzyskała dotację z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego w wysokości 14 mln zł. Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał pozwolenie na pierwszy etap prac, polegający na remoncie budynku maszynowni. Niestety, właściciel stracił dotację, ponieważ nie złożył wymaganej przez Urząd Marszałkowski odpowiedniej dokumentacji, spółka natomiast twierdzi, że projekt nie został zrealizowany ze względu na duże koszty przygotowania inwestycji, brak zainteresowania ze strony firm wykonawczych, zaniechanie budowy Bytomskiej Centralnej Trasy Północ–Południe⁵ oraz rezygnację wspólników spółki z inwestycji⁶.

Od tego momentu stan zachowania obiektu nieustannie się pogarsza. W roku 2017 w wyniku wichury nastąpiło zerwanie miedzianego pokrycia dachu wieży zegarowej. Właściciel wykonał czasowe zabezpieczenie dachu bez podjęcia działań naprawczych. W złym stanie technicznym są również pokrycia dachu budynku kotłowni, maszynowni i pompowni. Nieszczelność poszycia dachu oraz brak szklenia w większości okien skutkuje zawilgoceniem i degradacją ścian większości obiektów.

Awaryjna sytuacja spotyka się z regularnym odzewem społeczności. Uwagę na stan zachowania Elektrociepłowni Szombierki zwrócono w roku 2013 akcją „Za pięć dwunasta dla EC Szombierki 1920 – mamy mało czasu”, w którą zaangażowały się również osoby znane

rower and lower side aisles and higher and wider main nave. This gives the boiler house a symbolic dimension of a “temple of industry.” This symbolism implements the concept of “sanctification of work” introduced by Emil and Georg Zillmann in industrial buildings. The spectacular part of the Szombierki CHP Plant is a single-space “larch hall” originally used as a machine hall. The barrel vaults with lunettes were finished with a larch cladding covering the steel roof structure.

Most of the plant equipment was stolen by the Soviet Army in 1945 and taken away in later years when the factory was no longer in use. However, in the management building, the office furnishings have been partly preserved: the Luzette 52 lamps designed by the German architect and painter Peter Behrens, and the furniture.

Current state

The acquisition of the Szombierki Combined Heat and Power Plant complex by Rezonator in 2016 was expected to be a turning point in the history of this monument. The plans of the new owner were ambitious and related to the adaptation of the building for the purposes of the Generator of Culture. They included the creation of a recording studio, a musical theatre with an auditorium for 1,200 seats, an open-air amphitheater and an art incubator. In 2018, the company received a grant of PLN 14 million for this project from the Regional Operational Program of the Silesian Voivodeship. The Silesian Provincial Conservator of Monuments permitted the first stage of the works, which consisted in the renovation of the engine room building. Unfortunately, the owner lost the grant because he did not submit the appropriate documentation required by the Marshal's Office. The company claimed that the project had not been completed due to the high cost of investment preparation, lack of interest from contractors, the abandonment of the construction of the Bytom North–South Central Route⁵ and the resignation of the company's partners.⁶

Since that time, the building's state of preservation has been steadily deteriorating. As a result of a windstorm in 2017, the copper roofing of the clock tower was torn off. The owner made a temporary roof protection without initiating any remedial action. The roof coverings of the boiler house, engine house and pump house are also in poor condition. Leaks in the roof sheathing and the lack of glazing in most of the windows are causing dampness and degradation of the walls in the buildings.

Emergency situations in the facility are met with a regular response from the community. The topic of the state of preservation of the Szombierki CHP Plant was raised in 2013 with the action “Za pięć dwunasta dla EC Szombierki 1920—mamy mało czasu” (“Five to midnight for Szombierki CHP Plant 1920—we have little time”), which involved well-known media personalities. The action was aimed at promoting the facil-

Ryc. 7. Hala maszyn pomocniczych nad pomieszczeniami pompowni; fot. D. Oleś 2019.

Fig. 7. Auxiliary machinery hall above the pumping station rooms; photo by D. Oleś 2019.

Ryc. 8. Zdeprawowane wnętrze budynku kotłowni; fot. D. Oleś 2019.

Fig. 8. Devastated interior of the boiler house building; photo by D. Oleś 2019.

z mediów. Akcja miała na celu promocję obiektu, ukazanie jego przeszłości, a także niepewności związanej z jego losem. Od kilku lat przy dawnej elektrociepłowni działa również „Klub Przyjaciół EC Szombierki” – grupa pasjonatów, która koordynuje zwiedzanie zakładu, organizuje zbiórki pieniędzy, a także dba o niewielkie, doraźne naprawy. W roku 2019 architekt Przemysław Łukasik zrealizował symboliczny projekt – ostatni z trzech Obiektów Niemożliwych przygotowywanych w ramach jubileuszu 25-lecia czasopisma „Architektura-Murator”; iluminacja jednego z trzech kominów elektrociepłowni stanowiła apel projektanta o ochronę poprzemysłowego dziedzictwa Bytomia.

W jubileuszowym dla Elektrociepłowni Szombierki roku obiekt znalazł się na ogłoszonej przez federację Europa Nostra⁷ liście „7 zagrożonych obiektów europejskiego dziedzictwa 2020⁸” – został wybrany spośród ponad 180 zgłoszonych z całej Europy. Wniosek o umieszczenie go na tej liście przygotowała Fundacja Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego Śląska. Program „7 Most Endangered” ma na celu identyfikację najbardziej zagrożonych europejskich zabytków, miejsc i krajobrazów oraz mobilizację partnerów publicznych i prywatnych do poszukiwania rozwiązań pozwalających na zachowanie cennego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

ity, showing its history, as well as the uncertainty related to its fate. A group of enthusiasts, the Klub Przyjaciół EC Szombierki (Szombierki CHP Plant Friends Club), has been active in the area of the former combined heat and power plant for several years. They coordinate tours of the plant, organize fundraising events, and take care of small, ad hoc repairs. In 2019, architect Przemysław Łukasik realized a symbolic project—the last of the three Impossible Objects prepared as part of the twenty-fifth anniversary of the *Architektura-Murator* magazine. The illumination of one of the three smokestacks was the designer’s appeal to protect the post-industrial heritage of Bytom. In the jubilee year for the Szombierki CHP Plant, the structure was included on the Europa Nostra⁷ list of the “Europe’s 7 Most Endangered heritage sites 2020.”⁸ It was selected from over 180 applications from all over Europe. The proposal for its inclusion in this list was prepared by the Fundacja Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego Śląska (Foundation for the Preservation of Industrial Heritage). The aim of the “7 Most Endangered” program is to identify the most endangered European monuments, sites and landscapes and to mobilize public and private partners to find solutions to preserve valuable heritage for future generations.

W związku z licznymi informacjami o złym stanie zespołu Elektrociepłowni Szombierki Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków w lutym 2020 przeprowadził kontrolę przestrzegania i stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W jej wyniku przedstawiono właścicielowi, spółce Rezonator, zalecenia polegające głównie na zabezpieczeniu i uszczelnieniu pokrycia dachu budynków maszynowni, pompowni, kotłowni i wieży zegarowej, czasowym uzupełnieniu szklenia w oknach oraz zabezpieczeniu odpadającej warstwy licowej ścian zewnętrznych. Właściciel wystąpił do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach o dotację i otrzymał ponad 60 tys. zł.

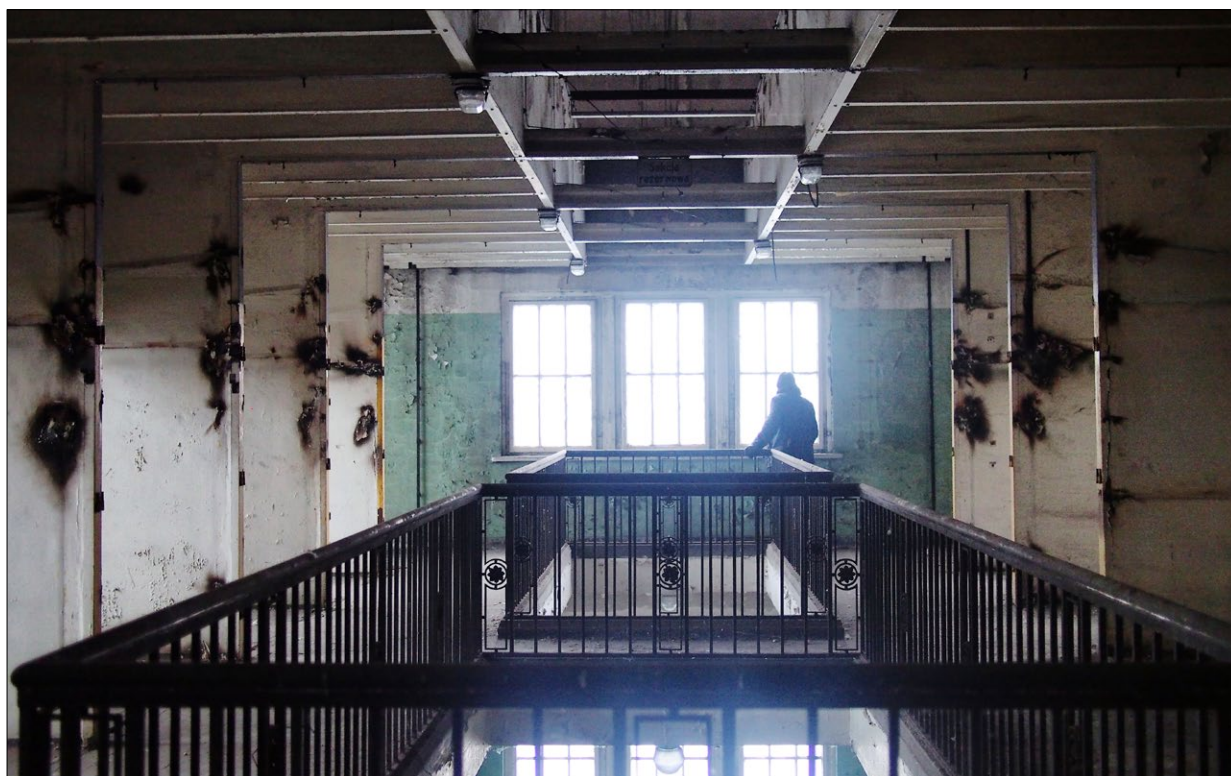
EC Szombierki a przemysłowa twórczość Zillmannów

Jak wspomniano, autorami zabudowy Elektrociepłowni Szombierki byli pochodzący z Meseritz (dzisiejsze Międzyrzecze w województwie lubuskim) architekci, kuzyni Emil (1870–1937) i Georg (1871–1958) Zillmannowie, znani z licznych realizacji na Górnym Śląsku. Dorobek ich ponad 20-letniej aktywności zawodowej obejmował budynki o różnym przeznaczeniu oraz skali, specjalizowali się jednak głównie w zabudowie leczniczej i przemysłowej. W ich pracowni architektonicznej w Berlinie-Charlottenburgu powstały m.in. projekty Powiatowego Domu Inwalidów w Rokitnicy, szpitala hutniczego w Roźdzeniu, szpitala ewangelickiego siostr diakonisek w Poznaniu, zabudowy kopalni

Due to numerous reports of poor condition of the Szombierki CHP Plant complex, in February 2020 the Silesian Voivodeship Conservator of Monuments has controlled matters of compliance and application of regulations concerning protection and care of monuments. The results of the inspection were presented to the owner—Rezonator company. The recommendations concerned securing and sealing the roof covering of the engine house, pump house, boiler house and clock tower buildings, temporarily replacing the glazing in the windows and securing the falling off wall face. The owner applied for a subsidy from the Voivodship Office for the Protection of Monuments in Katowice and received over PLN 60,000.

Szombierki CHP Plant and the Zillmanns' industrial architecture

As mentioned above, the authors of the Szombierki CHP Plant were architects from Meseritz (today's Międzyrzecze in Lubuskie Province), cousins Emil (1870–1937) and Georg (1871–1958) Zillmann. The architects are well known for their numerous projects in Upper Silesia. They were professionally active for more than twenty years. During this time, they designed buildings of various purposes and scales, but specialized mainly in medical and industrial buildings. Their architectural studio in Berlin-Charlottenburg designed, among other things, the District Invalids' House in Rokitnica, the steelworks hospital in Roździeń, the Evangelical Deaconess Hospital in Poznań, the build-

Ryc. 9. Najwyższa kondygnacja budynku rozdzielni; fot. D. Oleś 2019.

Fig. 9. The top floor of the switchgear building; photo by D. Oleś 2019.

Giesche (KWK Wieczorek w Katowicach), huty cynku Uthemann w Szopienicach, kopalni Deutsch-Bleischarley w Bytomiu, a także wzniesionego dla pracowników kopalni Giesche osiedla robotniczego Nikiszowiec, uznanego w roku 2011 za Pomnik Historii⁹.

Elektrociepłownia Szombierki jest przedostatnią przemysłową realizacją Emila i Georga Zillmannów na terenie Górnego Śląska. Ich długoletnią karierę na tym obszarze¹⁰ rozpoczęła współpraca ze spółką Georg von Giesches Erben, która to zleciła im zaprojektowanie zabudowy kopalni Giesche – kompleks szybów Nikisch (szyb Poniatowski) i Carmer (szyb Pułaski) – oraz towarzyszących kopalni osiedli Giszowiec i Nikiszowiec. Już na początku kariery, w roku 1903, Zillmannowie wykreowali cechy stylu architektonicznego, wykorzystywane w kolejnych realizacjach i charakterystyczne dla ich twórczości. Analogii nie sposób nie dostrzec w kształtowaniu bryły cechowni szybu Carmer i wybudowanej prawie 10 lat później cechowni kopalni Glewitzer (KWK Gliwice w Gliwicach). Bliźniaczo do siebie podobne obiekty wzniesiono na rzucie prostokąta z umieszczoną na osi symetrii wieżą – ich forma oraz artykulacja elewacji przywodzą na myśl budynki pałacowe o reprezentacyjnym charakterze. Również elektrociepłownia Szombierki otrzymała formę wyróżniającą się w panoramie miasta i stanowiącą wizytówkę jej fundatorów – spółki Gräflich Schaffgotsche Werke. Zillmannowie w swych projektach posługiwali się językiem form typowym dla obiektów sakralnych, obronnych i rezydencjonalnych. Stosowali silne akcenty pionowe, mansardowe dachy, podkreślali rytmiczność elewacji przez wprowadzanie podziałów ramowych, pilastrów, gzymsów i dekoracji ceglanych. W zaprojektowanej przez nich zabudowie można odnaleźć uproszczone cytaty stylistyczne z romanizmu, gotyku czy baroku. Redukcja elementów kostiumu historycznego, stosowanie uproszczonego języka form oraz projektowanie obiektów ściśle podporządkowanych funkcji zbliża jednak ich twórczość raczej do realizacji wczesnomodernistycznych niż historyzujących.

Beate Störtkuhl¹¹ zwróciła uwagę, że zaprojektowany dla Schaffgotschów zakład na tle ówczesnych realizacji nie był dostosowany do wymagań współczesnej architektury przemysłowej. Jako przykłady nowoczesnych ówczesnie kubicznych form autorka podaje zabudowę kopalni Anna w Pszowie zaprojektowaną przez Hansa Poelziga czy wrocławską elektrownię Maxa Berga. I rzeczywiście, odejście od rodzimego stylu u Zillmannów możemy zauważyć dopiero przy ich kolejnej, ostatniej na terenie Górnego Śląska realizacji. Część zabudowy zakładu górniczo-hutniczego Deutsch-Bleischarley w Bytomiu – bo o nim mowa – została zaprojektowana w stylu awangardowym. Na szczególną uwagę zasługiwał nieistniejący już obecnie, wystawiony w roku 1927 budynek płuczki blendy, którego bryłę tworzyło 6 obniżających się uskokowo segmentów, a elewacje kształtowały wysokie, wielkoformatowe okna¹².

Elektrociepłownia Szombierki wśród innych przemysłowych realizacji Zillmannów wyróżnia się

ings of the Giesche mine (the Wieczorek coal mine in Katowice), the Uthemann zinc smelter in Szopienice and the Deutsch-Bleischarley mine in Bytom. The Zillmanns also designed the Nikiszowiec workers' housing estate built for the workers of the Giesche coal mine. The settlement was proclaimed as a monument to history in 2011.⁹

The Szombierki Combined Heat and Power Plant is the penultimate industrial project designed by Emil and Georg Zillmann in Upper Silesia. Their long career in this area¹⁰ began with the Georg von Giesches Erben company which commissioned them to design the buildings of the Giesche mine—the complex of the Nikisch (Poniatowski) and Carmer (Pułaski) shafts—and the Giszowiec and Nikiszowiec workers' housing estates which accompanied the mine. Already at the beginning of their career, in 1903, the Zillmanns produced a unique architectural style, which they used in subsequent designs and which became characteristic of their work. Analogies can be seen in the shape of the Carmer shaft's pithead building and the pithead building of the Glewitzer mine (KWK Gliwice in Gliwice) built almost ten years later. The buildings, similar to each other, were built on a rectangular plan with a tower placed on the axis of symmetry. Their form and facades articulation are reminiscent of palace buildings with a formal character. Also, the Szombierki CHP Plant has a form which dominates the city skyline and is a landmark of its founders—the Gräflich Schaffgotsche Werke. In their designs, the Zillmanns used a language of forms typical for religious, defensive and residential buildings. They used strong vertical accents, mansard roofs, and emphasized the rhythmic character of the facades by adding frames, pilasters, cornices and brick decorations. In the buildings designed by them we can find references to Romanesque, Gothic or Baroque details. However, their work is closer to early Modernism than to Historical Revival thanks to the reduction of historical costume elements, the use of a simplified language of forms and the design of buildings strictly subordinated to function.

Beate Störtkuhl¹¹ noticed that the facility designed for the Schaffgotsch family was not adapted to the requirements of then contemporary industrial architecture. As examples of modern cubic forms, the author mentions the buildings of the Anna Mine in Pszów designed by Hans Poelzig or Max Berg's power plant in Wrocław. In fact, the Zillmanns stopped designing in the native style only with their last project in Upper Silesia. Some of the buildings of the Deutsch-Bleischarley mining and metallurgical plant in Bytom were designed in an avant-garde style. Especially noteworthy was the no longer existing scrubber building, built in 1927. The structure of this building was formed by six descending segments, and the facades were shaped by high, large-format windows.¹²

The Szombierki Combined Heat and Power Plant stands out from the other Zillmanns' industrial designs

monumentalnością. Wymagania funkcjonalno-przestrzenne umożliwiły architektom stworzenie wielkoskalowego obiektu, którego bryłę stanowią połączone i przenikające się budynki. Pozostałe obiekty, ze względu na ściśle określony ciąg technologiczny i specyfikę branż górniczej i hutniczej, zaprojektowano jako zespoły zabudowy rozmieszczonej głównie w układzie pasmowym.

Podsumowanie

Stopniowa degradacja Elektrociepłowni Szombierki oraz przypadające na grudzień 2020 stulecie jej oficjalnego uruchomienia skłoniło autorki do przybliżenia historii tego unikatowego obiektu oraz zwrócenia uwagi na jego awaryjny stan. Elektrociepłownia, pomimo braku zachowania się znacznej części wyposażenia technologicznego, niewątpliwie stanowi świadectwo intensywnej industrializacji Górnego Śląska przełomu XIX i XX wieku. Jako dzieło architektoniczne obiekt ten jest również najbardziej monumentalną realizacją Emila i Georga Zillmannów, uznawanych przez wielu za najważniejszych twórców architektury przemysłowej początku XX wieku na Górnym Śląsku. Zachowanie dla przyszłych pokoleń „industrialnej katedry” wydaje się zatem jednym z istotniejszych dziś zadań ochrony dziedzictwa przemysłowego na Śląsku. Konieczne jest podjęcie konkretnych działań zapobiegających dalszej destrukcji obiektu i – poprzez nadanie nowej funkcji – umożliwiających pogodzenie współczesnego kontekstu i potrzeb z zachowaniem cennych wartości historycznych.

by its monumentality. The functional and spatial requirements allowed the architects to create a large-scale facility whose body is made up of interconnected and interpenetrating buildings. The other buildings, due to a strictly defined technological process line and the specific profile of the mining and metallurgical industries, were designed as complexes of buildings arranged mainly in a simple urban layout.

Conclusions

The gradual degradation of the Szombierki CHP Plant and the centennial anniversary of its official launch prompted the authors to present the history of this unique facility and to focus attention on its emergency condition. Despite the fact that much of the technological equipment has not been preserved, the Szombierki CHP Plant is a testimony to the intensive industrialization of Upper Silesia at the turn of the twentieth century. As an architectural masterpiece, it is also the most monumental building designed by Emil and Georg Zillmann—architects considered by many to be the most important designers of early twentieth century industrial architecture in Upper Silesia. Therefore, preserving the “industrial cathedral” for future generations seems to be one of the most important tasks in the protection of industrial heritage in Silesia today. It is necessary to take preventive action against further destruction of the building and to make it possible, by giving a new function, to balance the contemporary context and needs with the preservation of historical values.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

- Akta budowlane, *Elektrownia Szombierki*, sygn. 118–170, Archiwum Urzędu Miasta Bytom.
Akta budowlane, *Kopalnia Orzeł Biały*, sygn. 2310–2339, Archiwum Urzędu Miasta Bytom.
Von sonstigen ausgeführten Bauten (lista zaprojektowanych przez Zillmannów obiektów z pieczętą biura), zbiory prywatne J. Zillmanna.

Opracowania / Secondary sources

- Hajduga Adam, Iwan Aleksandra, Gorzelik Jerzy, *Industrial heritage in danger. Uncertain future of the unique energy plant in Upper Silesia*, „TICCIH Bulletin” 2012, nr 58.
Nowak Edward, „Monografia Elektrowni Szombierki w Bytomiu, czyli narodziny i zmierzch Elektrowni” (mps), Bytom 1998.
Oleś Dominika, *Architektura przemysłowa w twórczości Emila i Georga Zillmannów na Górnym Śląsku na początku XX wieku*, „Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego” 2018, nr 3 (49).
Störtkuhl Beate, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*, Wrocław 2018.

- Tofilska Joanna, *Emil i Georg Zillmannowie, architekci z Charlottenburga*, [w:] *Przemiany protoindustrialne i industrialne jako czynnik miastotwórczy Katowic*, red. Antoni Barciak, Katowice 2007.

Akty prawne / Legal acts

- Decyzja Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr A/398/13 z 18 I 2013 o wpisaniu Zespołu zabudowy Elektrowni Bobrek (Obecnie Elektrociepłowni Szombierki) do rejestru zabytków.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

- Europe's 7 Most Endangered heritage sites 2020 announced*, <https://www.europanostra.org/europe-7-most-endangered-heritage-sites-2020-announced/>.
Oświadczenie Fundacji EC Generator, <http://ecgenerator.pl/index.php/oswiadczenie-fundacji-ec-generator/>.

Inne / Others

- Zespół Elektrociepłowni Bobrek ob. Elektrociepłowni Szombierki, Karty ewidencyjne zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach.

- ¹ Akta budowlane, *Elektrownia Szombierki*, sygn. 118–170, Archiwum Urzędu Miasta Bytom.
- ² Historia Elektrociepłowni Szombierki, skupiająca się w dużej mierze na zmianach technologicznych i wyposażeniu zakładu, została spisana przez dawnego pracownika zakładu Edwarda Nowaka; zob. idem, „Monografia Elektrowni Szombierki w Bytomiu, czyli narodziny i zmierzch Elektrowni”, cz. 1 (mps), Bytom 1998.
- ³ Decyzja Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr A/398/13 z 18 I 2013 o wpisaniu Zespołu zabudowy Elektrowni Bobrek (Obecnie Elektrociepłowni Szombierki) do rejestru zabytków.
- ⁴ Ibidem.
- ⁵ Bytomska Centralna Trasa Północ–Południe to planowana obwodnica miasta Bytom, łącząca m.in. ul. Strzelców Bytomskich, Olimpijską, Wrocławską, Składową, ułatwiająca dojazd do nowych terenów inwestycyjnych, w tym EC Szombierki.
- ⁶ *Oświadczenie Fundacji EC Generator*, <http://ecgenerator.pl/index.php/oswiadczenie-fundacji-ec-generator/> (dostęp: 6 VII 2020).
- ⁷ Europa Nostra to ogólnoeuropejska federacja dziedzictwa kulturowego, reprezentująca organizacje obywatelskie działające na rzecz ochrony europejskiego dziedzictwa kulturowego i naturalnego.
- ⁸ *Europe's 7 Most Endangered heritage sites 2020 announced*, <https://www.europanostra.org/europe-7-most-endangered-heritage-sites-2020-announced/> (dostęp: 6 VII 2020).
- ⁹ Życiorys Zillmannów został szczegółowo opisany przez Joannę Tofilską, a nad charakterystyką przemysłowego dorobku architektów skupiła się D. Oleś; zob. J. Tofilska, *Emil i Georg Zillmannowie, architekci z Charlottenburga*, [w:] *Przemiany protoindustrialne i industrialne jako czynnik miastotwórczy Katowic*, red. A. Barciak, Katowice 2007, s. 216–234; D. Oleś, *Architektura przemysłowa w twórczości Emila i Georga Zillmannów na Górnym Śląsku na początku XX wieku*, „Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego” 2018, nr 3 (49), s. 66–82.
- ¹⁰ Zillmannowie zaprojektowali na terenie Górnego Śląska zabudowę siedmiu zakładów przemysłowych: kopalni Giesche (KWK Wieczorek w Katowicach), kopalni Heinitz (KWK Rozbark w Bytomiu), huty cynku Uthemann (Zakłady Hutnicze „Szopienice” w Katowicach), kopalni Gleiwitzer (KWK Gliwice w Gliwicach), kopalni Sosnitsa (KWK Sośnica w Gliwicach), elektrowni Oberschlesien (Elektrociepłownia Szombierki), kopalni Deutsch-Bleischarley (Zakłady Nowy Orzeł Biały).
- ¹¹ B. Störkuhl, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*, Wrocław 2018, s. 74.
- ¹² Akta budowlane, *Kopalnia Orzeł Biały*, sygn. 2310–2339, Archiwum Urzędu Miasta Bytom.

Streszczenie

Zlokalizowana w Bytomiu Elektrociepłownia Szombierki, nazywana „industrialną katedrą”, obchodziła w roku 2020 stulecie oficjalnego uruchomienia. Nieużytkowany obecnie obiekt został zaprojektowany przez Emila i Georga Zillmannów, jednych z ważniejszych twórców architektury przemysłowej początku XX wieku na Górnym Śląsku. Stanowi egzemplifikację monumentalnej architektury industrialnej, realizującej formę koncepcję „sakralizacji pracy”. Zespół zabudowy Elektrociepłowni Szombierki, wpisany do rejestru zabytków w roku 2013, znalazł się na ogłoszonej przez federację Europa Nostra liście „7 zagrożonych obiektów europejskiego dziedzictwa 2020”. Artykuł przybliży z okazji jubileuszu sylwetkę tego cennego zabytku techniki poprzez ukazanie jego historii oraz walorów architektonicznych. Uwagę poświęcono również przedstawieniu stanu zachowania obiektu oraz problematyce jego przyszłego zagospodarowania.

Abstract

The Szombierki Combined Heat and Power Plant celebrated the centenary of its official launch in 2020. The currently disused building is located in Bytom. It was designed by Emil and Georg Zillmann, one of the most important architects of the early twentieth century in Upper Silesia. The Combined Heat and Power Plant, called an “industrial cathedral,” is an example of monumental industrial architecture, implementing the concept of “sacralisation of work.” The complex of buildings of the Szombierki CHP Plant, entered into the register of monuments in 2013, was included on the list of “Europe’s 7 Most Endangered heritage sites 2020” announced by Europa Nostra. On the occasion of the jubilee, this paper presents this valuable technical monument by describing its history and architectural values. Attention is also focused on the presentation of the building’s state of preservation and the problem of its future adaptation.